

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Godsdienst en geld [Review of: E. Koch (1994) De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn tussen huwelijk en convent, 1200-1600]

Mol, J.A.

published in
SIGNUM: Nieuwsbrief
1995

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Mol, J. A. (1995). Godsdienst en geld [Review of: E. Koch (1994) De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn tussen huwelijk en convent, 1200-1600]. *SIGNUM: Nieuwsbrief*, 7(3), 54-56.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
pure@knav.nl

Nieuwsbrief Signum 7/3 (1995)

Godsdienst en geld

E.M.F. Koch, *De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn tussen huwelijk en convent, 1200-1600*, diss. VU, ook verschenen als *Maaslandse Monografieën 57* (Leeuwarden/Mechelen 1994) ISBN 90-74252-35-4, 294 pp. met bijl. op diskette. f 49,50.

Godsdienst en geld: het is in veel opzichten een ongemakkelijke combinatie. Wie professioneel religieus wil zijn, dient zich af te keren van de materiële wereld, maar kan daarvoor uiteindelijk niet zonder het stoffelijke. Hoe het levensonderhoud van godgewijden geregeld moet worden, is in beginsel vastgelegd in de bekende bijbelpassage dat 'degeen die in de tempel de dienst verricht, ook van de tempel zal eten' (1 Cor. 9:13). Daarmee ligt het probleem dus niet bij het individu maar bij de instelling. Aan de toegang tot het leven binnen die instelling behoren geen financiële voorwaarden te worden verbonden. Geloof en roeping moeten voldoende zijn. 'Uw geld zij met u ten verderve' werd Simon de toevenaar immers meegedeeld toen deze met klinkende munt wilde betalen voor deelname in de apostelgemeenschap (Hand. 8:20).

Het primaat van het geloof heeft op grond van deze norm het debat over de groei en bloei van het kloosterleven beheerst. Ter verklaring van de massale toeloop op de kloosters in de twaalfde en dertiende eeuw zijn tot dusver vooral individueel-religieuze (Grundmann) of religieus-psychologische (Murray) motieven aangevoerd. De gedachte dat materieel-sociale factoren een rol gespeeld zouden kunnen hebben, kwam niet op. Dat moet wel een kwestie van paradigma zijn. Uit de onderzoeksprogramma's die vandaag de dag de zegen van de beoordelingscommissies krijgen, blijkt dat kerkhistorici nog steeds liever geen onderzoek (laten) doen naar de materiële fundamenten van hun object, terwijl dat toch heel helderend zou kunnen werken. Ik denk maar aan voor de hand liggende onderwerpen als het bedelsucces van mendicanten, het afnemend aantal geestelijke roepingen in de zestiende eeuw en de welstand van 'op de zak prekende' orthodoxe dominees. Voor een deel ligt dat natuurlijk ook aan de bronmenschapste op dit terrein; een schaarste die voortkomt uit de - op dezelfde norm stoelende - terughoudendheid van de Kerk om opening van financiële zaken te geven. Ten aanzien van 'kloosterintredecontracten' geldt dat overigens pas vanaf de twaalfde eeuw. Uit de voorgaande periode zijn nog genoeg documenten te vinden waarin zonder gêne de materiële eisen geformuleerd worden waaraan kloosterlingen in

spe en hun familie moesten voldoen. Het verdoezelen is in feite pas na die tijd begonnen, zo weten we uit het pakkende boek van J.H. Lynch (*Simoniacal entry into religious life from 1000 to 1260*).

De middeleeuwer wordt dus om deze en andere redenen geen onrecht aangedaan wanneer het kostenaspect in een onderzoek naar zijn religieuze gedrag wordt meegewogen of zelfs centraal gesteld, zoals in het geval van het proefschrift van Esther Koch over de keuze van en voor vrouwen tussen huwelijk en convent. Om de massale vrouwelijke deelname aan het monastieke leven van de Late Middeleeuwen te kunnen verklaren, onderzocht zij de maatschappelijke factoren die daarop van invloed kunnen zijn geweest. Als casus nam ze de positie van de edelvrouwen in het gebied tussen Maas en Rijn in de periode tussen 1200 en 1600. En daarbij hanteerde ze nu eens niet het perspectief van het klooster, maar dat van de vrouw en haar familie. Waarin schuilde, afgezien dan van de hoop op hemelse beloning, voor hen de aantrekkingskracht van kloosterintrede naast het huwelijk? Zo luidt de simpele hoofdvraag.

Om het voor de hand liggende antwoord, i.e. dat intrede in een klooster minder duur was dan een huwelijk, dichterbij te brengen, koos ze voor een systematische vergelijking van de leefwereld, onderhoudskosten (in de brede zin van het woord) en sociale achtergronden van vrouwen van adel, zowel in het convent als daarbuiten. De keus voor adellijke vrouwen is ingegeven door de overweging dat over deze sociale groep de meeste gegevens voorhanden zijn. De data over de kloostervrouwen kwamen uit diverse bronnen, waaronder necrologia, en werden prospectografisch verwerkt. Zicht op de situatie van de in de wereld gebleven dames werd verkregen door het raadplegen van reeksen akten van huwelijksvoorwaarden en erfdelingen. Het verrassende en aantrekkelijke van deze studie zit niet zozeer in de conclusie of in de toepassing van de prospectografische methode. Het is vooral de nuchtere, cijfermatig comparatieve benaderingswijze die aansprekt. Zo'n aanpak ligt misschien wel erg voor de hand, maar hij is voor Nederland en, als ik het goed zie, ook voor de ons omringende landen toch nieuw. De geschiedschrijving van het kloosterwezen komt nog vaak niet veel verder dan het schetsen van de groei en bloei van één instelling of één orde.

De compositie is helder. In de eerste hoofdstukken staan de religieuzes centraal. Na de als draaipunt fungerende slotsom dat de keuze voor het klooster geen individuele maar een familiezaak was, gaat de auteur in hoofdstuk 6 in op de sociale en erfrechtelijke situatie van de niet in het klooster getreden vrouwen, om vervolgens in hoofdstuk 7 de balans op te maken en de omstandigheden van de ene met de andere groep te ver-

gelijken. Ook de opbouw van de hoofdstukken zelf is logisch. In hoofdstuk 2, dat op de inleiding volgt, worden eerst de grote lijnen van het religieuze leven voor vrouwen in de middeleeuwen tot circa 1300 behandeld en vervolgens de stichting en ontwikkeling beschreven van de drie stiftten, drie cisterciënzerinnenkloosters en vijf norbertinessenconventen waarop het onderzoek zich heeft geconcentreerd. Hoofdstuk 3 behandelt de rekrutering van de religieuzen en het leven in de conventen. Het is gebaseerd op een imposante verzameling persoonsgegevens, die door de lezer per klooster geraadpleegd kan worden op de bijgeleverde diskette. Niet minder dan 1289 namen bleken te kunnen worden geïdentificeerd. Dat is iets meer dan de helft van alle kannunnikessen en monialen die tussen 1200 en 1600 in de behandelde instellingen zouden hebben geleefd. Voorwaar een goede score, al moet daarbij worden gezegd dat de dertiende en veertiende eeuw verhoudingsgewijs slecht gedekt zijn. De analyse naar stand en klasse lijkt mede dankzij het voorwerk van Johanna Maria van Winter goed gelukt. Een belangrijke conclusie is hier dat het rekruteringsgebied van de (laag-adellijke) kloosters in tegenstelling tot die van de (hoog-adellijke) stiftten beperkt was tot de directe omgeving, in een straal van 30 tot 40 kilometer.

Daarmee wordt de symbiose van regionale lage adel en klooster zichtbaar. Maar die vormt tegelijkertijd ook een probleem voor de retrospectieve zeggingskracht van de rest van het boek, inzoverre de suggestie gewekt wordt dat het om een *longue-durée*-verschijnsel gaat, vanaf de stichting van deze kloosters tot het einde. Dat komt naar voren in paragraaf 3.4, waar het leven in de conventen besproken wordt aan de hand van de overbekende problematiek van het religieus verval. Esther Koch vindt dat het allemaal nogal meevalt met dat verval. Er is geen sprake ernstige kuisheidsovertredingen (geen baby/jijkes dus in onderaardse kloostergangen!), en veel klachten zouden terug te voeren zijn op zeurderige observanten die buiten de werkelijkheid van de vijftiende en vroeg-zestiende-eeuwse adellijke levenswereld stonden. Dat moge zo zijn, maar dat houdt dan meteen ook in dat de maatschappelijke factoren die verder onderzocht worden, in eerste instantie alleen voor die specifieke adelsgroep in die bedoelde periode geldig zijn. De vrome maar ontspannen sfeer die hier in de Late Middeleeuwen aangetroffen wordt, heerste er vermoedelijk nog niet in de begintijd. Die heerste vermoedelijk ook niet in de bescheiden vrouwenkloosters en zusterhuizen van de Moderne Devoten die in de vijftiende eeuw zo'n opgang maakten. Dat zou althans onderzocht moeten worden. De onderzochte vrouwenkloosters stonden na circa 1350 min of meer buiten de religieuze conjunctuur.

De hoogstaangeschreven nonnenkloosters in die tijd waren conventen als Diepenveen, die hun monialen, waaronder ook veel adellijke vrouwen, uit een veel groter gebied rekruteerden.

Anders gezegd, de auteur loopt wat te makkelijk om de specifieke ontwikkeling van de adellijke vrouwenkloosters in de vijftiende eeuw heen door het vanuit religieus perspectief gesignaleerde vervalprobleem te bagatelliseren. Dat zogenaamde verval kan ook op een andere manier benaderd worden. Mijns inziens loopt het parallel aan de ontwikkeling van domkapittels en ridderorden, waarbinnen tezelfdertijd een familiaire secularisering en een domineren van het 'verzorgingsdenken' geconstrueerd kan worden. Dat vastgesteld zijnde, had de vraag gesteld kunnen worden of de maatschappelijke factoren die uitgefilterd bleken te kunnen worden, ook geldig zijn voor de twaalfde en dertiende eeuw. Dat was juist daarom de moeite waard geweest omdat de auteur voor haar generale problematiek de verklaringen van Grundmann e.a. ten aanzien van de massale kloosterbelangstelling in die tijd als startpunt neemt.

Overtuigend is ze wel als ze in hoofdstuk 4, over keuzevrijheid of maatschappelijke dwang, stelling neemt tegen de visies (ook van Grundmann) waarin de nadruk gelegd wordt op de individuele keuze. Met name Ute Weimann, die veronderstelt dat vrouwen bij wijze van emancipatie voor een carrière in een klooster kozen, krijgt ervan langs. De keuze werd gemaakt door de mannelijke familieleden, en daarmee uit. En voor de vader, broers, ooms en neven woog bij die keuze het kostenaspect zwaar. Intrade in een klooster was goedkoper dan uithuwelijking, tастte het conjugale bezit niet al te zeer aan en was een betere waarborg voor het behoud van het familievermogen. Daarbij moet wel bedacht worden dat het sociaal-religieuze element, dat in deze studie wel genoemd maar niet echt uitgewerkt wordt, ook een rol van betekenis speelde. Ten slotte konden de zusters door hun memorie-activiteiten het familiebewustzijn in stand helpen houden. Intrade diende ook voor de familie altijd meer dan één doel, zo luidt de conclusie.

Informatief is hoofdstuk 5 over het verband tussen kindertal en kloosterintrede. Met behulp van gegevens uit necrologia weet de auteur aan te tonen dat gezinnen met een verhoudingsgewijs groot aantal dochters ook relatief meer monialen leverden. De cijfers maken duidelijk dat ouders vrijwel onafhankelijk van het aantal kinderen, tussen de helft en tweederde van hun dochters naar een convent stuurden. Wie er nog aan twijfelde dat materiële omstandigheden telden bij kloosterintrede, moet hier wel overtuigd worden. Dat vormt dan meteen een aardige overgang naar hoofdstuk 6, over de positie van de in de wereld gebleven vrouwen, en

hoofdstuk 7, met daarin de vergelijking tussen de beide onderzochte groepen. De normatieve bronnen blijken niet bruikbaar voor de vraag welk deel van de erfenis aan uitgetrouwde vrouwen werd gegeven. Er kan alleen afgegaan worden op de praktijk, zoals die zijn neerslag heeft gevonden in gagescheiden en huwelijkscontracten (testamenten bieden niet voldoende houvast omdat ze zelden de volledige erfenis beschrijven). Het blijkt een lastige materie. Duidelijk is echter dat getrouwde dochters meestal met onroerend goed uitgeroofd werden, terwijl de nonnen doorgaans geld meekregen, hetgeen volgens de auteur een minder grote aderlating voor de familie zou hebben betekend (173). Of dat werkelijk zo'n groot verschil maakt, vraag ik me af; is de waarde niet eerder doorslaggevend? Geld kon toch immers ook weer in onroerend goed worden belegd. Niettemin lijkt het, na een bespreking van veel misen en maren waarbij de problematiek van medegave en prebende goed ontrafeld wordt, wel duidelijk dat ook de waarde van alles wat de nonnen meekregen kleiner was dan die van de bruidsschat van de uitgetrouwde vrouwen. De auteur benadrukt daarbij terecht dat bij een dergelijke vaststelling een slag om de arm gehouden moet worden, omdat het nu eenmaal moeilijk is definitieve conclusies te trekken doordat de kloosters over de *dos* vaak weinig meedelen uit simonie-scrupules.

Jammer is alleen dat de bronnen bijikbaar niet toestonden een proef op de som te nemen voor deze ongelijke behandeling, bijvoorbeeld aan de hand van dossiers voor een aantal representatieve families, met daarin alle financiële gegevens over zowel hun religieuze als hun wereldlijke dochters. Er worden wel duidelijke trends gesignaleerd ten aanzien van de hoogte van de gemiddelde medegave en de gemiddelde bruidsschat, echter zonder dat deze tegelijkertijd aangetoond kunnen worden binnen één bepaalde familie. De auteur kan natuurlijk niet aangesproken worden op dit bronnenprobleem. Het zou mooi zijn als een soortgelijke symbolische relatie tussen een of meer adellijke families en een klooster elders nog eens aangetoond zou kunnen worden.

Al met al gaat het om een mooie en vlotgeschreven studie, waarvan ik er veel meer zou willen lezen. Hopelijk inspireert het werk tot navolging en wordt er iemand door op het idee gebracht de vrouwenkloosters van Windesheim of een aantal stedelijke tertiariissenhuizen met hun rekruteringsdraagvlak op dezelfde manier te onderzoeken.

J. A. Mol

Dik

E.A. Overgaauw, *Martyrologes manuscrites des anciens diocèses d'Utrecht et de Liège. Etude sur le développement et la diffusion du martyrologe d'Usuard*. Avec un résumé en néerlandais. Middelleeuwse studies en bronnen XXX. (Hilversum-Verloren 1993). 2 dln. 1169 pp. ISBN 90-6550-013-8

Deze bijzonder volumineuze tweedelige studie is het resultaat van een academisch proefschrift waarmee de auteur in juni 1990 aan de Universiteit van Leiden bij de hoogleraren Gumbert en Van Herwaarden promoveerde. Van groot belang was evenwel een tijdelijk assistentschap aan de Ecole Pratique des Hautes Etudes (IVe section) te Parijs in 1979-80 waar hij kon delen in de kennis van de intussen overleden martyrologiakenner bij uitstek Dom Jacques Dubois. Van deze laatste verscheen nog in 1985 in de Analecta Bollandiana (dl. CIII, p. 167-176) een actuele *status quaestionis* van het onderzoek.

In de inleiding waarin wordt ingegaan op de omschrijving en betekenis van martyrologia, schetst Overgaauw een historische ontwikkeling, geeft een stand van zaken van het onderzoek en bakent het eigen onderzoek thematisch en geografisch af. Maar deze inleiding gaat veel verder dan introduceren, aangezien ook hier al de belangrijkste resultaten van het onderzoek worden meegedeeld. Het is daarom niet verwonderlijk dat de inleiding (19-78) wat langdradig en soms repetitief overkomt. Daar-teenover staat echter de helderheid van het betoog.

Om duidelijk te maken wat martyrologia zijn, haalt de auteur de definitie van Dubois aan: 'Un Martyrologe est un recueil annonçant jour par jour, en principe à leur anniversaire, les saints qu'on a coutume de célébrer dans les Eglises' (19). De hier bestudeerde zogenaamde historische martyrologia bevatten, in tegenstelling tot de oudere 'Latijnse', praktisch altijd een *éloge*, dat wil zeggen een meestal bondig maar steeds lovend overzicht van het leven van die heilige. Hierbij maakte de samensteller gebruik van een uiteenlopende reeks van beschikbare bronnen zoals *vitaes*, *passiones*, voor pausen het *liber pontificalis*, en allerhande historische, bijbelse en literaire bronnen.

Martyrologia speelden een vooraanstaande rol in de kerkliturgie. Na de priem of meten verzamelden de leden van religieuze gemeenschappen zich dagelijks voor het kapittelofficie. Het was tijdens deze vergadering dat uit het martyrologium de gedeelten over te vieren heiligen van de dag werden voorgelezen. Alhoewel het gebruik heel oud is, vinden we